

Het Palingoproer
25 – 27 juli 1886
26 doden, 130 gewonden

Amsterdam, zondag 25 juli 1886. Hoofdagent J. W. Delleman keek verbaasd naar de Lindengracht. Samen met agenten P. Postma en A. Telder stond hij bij de Zaterdagse Brug op de hoek van de Eerste Lindendwarsstraat over de Lindengracht. Zij zagen dat een paar mannen bezig waren om een touw over het water te spannen tussen het leegstaande appartement op Lindengracht 119 en het huis op 184. Dat was tegen de afspraak! Er zou toch geen palingtrekken plaatsvinden? Eerder op die zondagmiddag had een onbekende man hoofdagent Delleman op straat toegefluisterd dat hij gehoord had dat bewoners van de Lindengracht het leuk vonden om weer eens te gaan palingtrekken. Dat is toch verboden, had de informant gezegd, maar de bewoners denken dat het wel kan want de zondag ervoor, toen het ook een mooie julidag was, hadden buurtgenoten zaklopen voor de kinderen op straat georganiseerd. Daar hadden ze eigenlijk ook geen toestemming voor gevraagd, maar de politie had het stilzwijgend laten gebeuren. Delleman had deze informatie over het palingtrekken doorgegeven aan inspecteur J. P. van den Berg van het politiebureau van de 5de Sectie op de Noordermarkt 26. De inspecteur had Delleman met Postma en Telder naar de Lindengracht teruggestuurd om te kijken hoe het met deze informatie zat. Het waren spannende tijden met veel sociale onrust, vooral in de Jordaan, de politie was op alles voorbereid, maar meestal viel het mee en gebeurde er niets bijzonders. Mochten mensen toch bezig zijn om te gaan palingtrekken, dan was de opdracht van de inspecteur aan de drie agenten duidelijk. Palingtrekken is verboden, ga met de mensen praten en zorg dat ze met de voorbereidingen ophouden. Toen de drie agenten op de Lindengracht kwamen aanlopen hielden de mensen op met hun voorbereidingen. Kennelijk wisten ze ook wel dat palingtrekken al jaren niet was toegestaan. Delleman ging nog even praten met de organisatoren, die meteen beloofden dat ze met dit verouderde volksvermaak, zoals Delleman het noemde, zouden ophouden. Als blijk van goede wil haalden ze de klaarliggende roeiboten weg. Ondertussen waren wel steeds meer mensen komen kijken wat er precies aan de hand was.

De bedoeling van palingtrekken is dat iemand die op een roeibootje staat een levende paling die aan een touw boven de gracht kronkelt van dat touw aftrekt. Meestal werd de paling ook nog ingesmeerd met vet om het nog glibberig en moeilijker te maken. Als het palingtrekken lukte, mocht de palingtrekker de paling houden. Het vermaak voor de toeschouwers is dat de palingtrekker zijn evenwicht verliest en in zijn nette kleren in de stinkende gracht valt. Palingtrekken werd in die tijd al een kwespel genoemd, net als katknuppelen, katbranden, ganstrekken en hondengooien. Rond 1850 waren deze kwespellen in de Algemene Politie Verordening verboden. De laatste keer dat er in de Jordaan in de Brouwersgracht aan palingtrekken was gedaan was in 1873

palingtrekken

geweest, maar daar was door de politie snel een eind aangemaakt. Na de afspraak met de organisatoren waren de drie agenten overtuigd dat hiermee het probleem was opgelost, ze gingen terug naar hun politiebureau op de Noordermarkt. Na de wisseling van de wacht 's middags om vier uur vond inspecteur L. B. Sikkens het toch verstandig dat de agenten P. Postma en K. Veltman nog eens bij de Lindengracht gingen kijken. Een half uur later kwamen de beide agenten weer terug op het bureau met het bericht dat bewoners van de Lindengracht toch weer bezig waren met de voorbereidingen voor het palingtrekken. Men wilde niet luisteren naar de politie en, zo zeiden de agenten, de menigte wordt steeds groter. Opnieuw werden Postma en Veltman naar de Lindengracht gestuurd om de mensen te gaan zeggen met het palingtrekken te stoppen, de twee kregen even later hulp van agent T. J. van Doornwaard en van agent J. Oosterloo van het politiebureau aan de Brouwersgracht. Van Doornwaard was niet zo'n geliefde buurtagent, hij stond bekend als een houwdegen die makkelijk met zijn dienstknuddel sloeg. De vier agenten zagen dat er nu echt een touw over de gracht gespannen was tussen de huisnummers 119 en 184. Zij zouden later rapporteren dat de houding van de groeiende menigte steeds

vijandiger werd. Sommigen riepen “recht voor allen”, de strijdkreet van de Sociaal Democratische Bond. Agent Van Doornewaard ging naar de bewoner van het huis op 184, een zekere W., om hem te vragen zelf het touw los te maken. “Nee”, was het korte antwoord. En op de vraag of de agenten binnen mochten komen om het touw los te maken, was het antwoord, “nu niet”. De vier agenten gingen toen naar 119, waar de deur van het onbewoonde appartement openstond, ze gingen naar boven, Van Doornewaard sneed het touw los. Een vijfjarig meisje kreeg het touw op haar hoofd en zij moest “erbarmelijk krijsen”, zoals een verslaggever van Het Nieuws van den Dag schrijft. Het was bijna vijf uur. De menigte joelde en de toestand liep snel uit de hand. Toen de vier agenten de trap van het lege appartement afkwamen werden ze door omstanders aangevallen en in elkaar geslagen. De agenten zeiden dat de menigte werd aangevoerd door een groep van wel dertig mannen die net de redevoering van dominee Ferdinand Domela Nieuwenhuis van de Socialistisch Democratische Bond in het Volkspark hadden bijgewoond. De agenten kenden de meesten van hen bij naam en toenaam, onder wie Bos, Cramer, Eckhardt en P. Meegens, omdat ze op straat de partijkrant “Recht voor Allen” aan de man brachten. In de politierapporten staat bij hun namen dat ze zich vaak te buiten gingen aan sterke drank.

De socialistisch-anarchistische dominee Domela Nieuwenhuis had een grote aanhang in de Jordaan. Met zijn Sociaal Democratische Bond streed hij voor betere leef- en werkomstandigheden voor de arbeidersklasse, ideeën die in vruchtbare aarde vielen in de Jordaan waar mensen meestal werkloos en onder abominabele omstandigheden met te veel kinderen in te kleine huizen, pensionkamers en kelders moesten leven. Hij riep zijn aanhang op om zich te verzetten tegen de heersende klasse. Vooral de politie, ook de “opgeblazen stokslagersbende” genoemd, was in dat deel van de Jordaan niet geliefd, omdat de agenten gezien werden als de dienaren van de machthebbers.

Agent Van Doornewaard werd een kelder ingeduwd waar hij getrapt en geslagen werd, totdat een bewoonster hem in bescherming nam in haar huis. Agent Veltman raakte bij de gevechten zijn sabel kwijt, waarna hij samen met Oosterloo en Postma terugrende naar het politiebureau op de Noordermarkt. Een half uur later werd Van

voormalig politiebureau Noordermarkt 26

Doornewaard door andere agenten met getrokken sabel bevrijd. De menigte bekogelde de agenten en het politiebureau met straatstenen. De agenten van de 5de sectie probeerden hun bureau te ontzetten door de menigte buiten het bureau met de blanke sabel achteruit te jagen, dertien stenengooiers werden gearresteerd, maar toen de situatie tegen zeven 's avonds onhoudbaar was geworden werden steeds meer agenten naar de Noordermarkt gestuurd. In de Goudsbloemstraat op de hoek bij de Tweede Goudsbloemdwaarsstraat zagen twee agenten in burger dat viskoper Hendrik Faille met stenen naar de politie gooide. Een rechercheur wilde Faille arresteren, maar die rende weg, de agent liet hem gaan, want hij wist toch wel waar hij de bekende viskoper kon vinden en op 29 juli werd Faille dan ook thuis gearresteerd. De arrestatie van Faille is belangrijk, omdat zijn veroordeling uiteindelijk bij de Hoge Raad terecht is gekomen. Agenten arresteerden ook Marie Bosman-Potters, die op de Lindengracht 146 II hoog woonde, waar agenten hadden gezien dat zij een bloempot uit haar vensterbank naar de agenten gooide. De venster Petronella Scholten en haar 17-jarige dochter werden gearresteerd omdat zij straatstenen in manden naar de Zaterdagse Brug brachten naar de mannen die daar de politie bekogelden. Er vielen heel veel gewonden bij de agenten en bij de demonstranten; in de overzichten van het Binnengasthuis is sprake van botbreuken, sabelwonden, bloedende hoofdwonden. Aan het einde van de avond waren al 70 gewonde agenten afgevoerd naar het ziekenhuis.

Burgemeester Gijsbert van Tienhoven beschrijft in zijn verslag aan de gemeenteraad van 11 januari 1887 dat al na de demonstratie van werklozen in 1885 en na latere gevechten met demonstranten een procedure was vastgelegd door de gemeente en de politie om indien nodig de hulp in te roepen van het in Amsterdam gelegerde garnizoen, huzaren, cavaleristen, infanteristen en mariniers. Om acht uur 's avonds was de situatie zo

onbeheersbaar geworden voor de politie, dat besloten werd om aan de commandant van het militaire garnizoen van Amsterdam, kolonel D. H. van Bothnia Andraea, te vragen militairen gereed te houden voor assistentie. De autoriteiten wilden aan de ene kant het bureau op de Noordermarkt beschermen, aan de andere kant wilde men voorkomen dat de demonstranten uit de Jordaan naar andere delen van de stad zouden uitzwermen. Een detachement infanteristen werd alvast naar het hoofdgebouw van de Nederlandse Bank aan de Oude Turfmarkt gestuurd om een overval op de bank te verhinderen zoals de *communards* tijdens de Commune in Parijs met de Nationale Bank hadden gedaan. Er kwamen ook berichten dat demonstranten in de Westerstraat rondliepen met rode vlaggen. Dit werd door de autoriteiten gezien als een teken dat de gevreesde revolutie kon uitbreken. Inspecteur I. H. Bosz kreeg met 30 agenten opdracht om tegen deze demonstratie op te treden. Tijdens felle gevechten met sabels en stokken raakte hij in de Westerstraat afgezonderd van zijn mede agenten. De agenten moesten zich terugtrekken en Bosz kreeg harde klappen van demonstrant Wesselsz. Inspecteur Bosz werd zwaargewond naar het ziekenhuis gebracht, Wesselsz werd daar even later ook afgeleverd, dood.

Burgemeester van Tienhoven zou later melden dat rond negen uur, ook omdat het begon te regenen, de gemoederen weer voldoende gekalmeerd waren, zodat de politie opgewassen leek tegen de demonstranten en de hulp van de militairen dus niet nodig was. Demonstranten hadden nog wel bij de invallende duisternis de gaslantaarns op de Lindengracht uitgedraaid. Dat was nog nooit eerder gebeurd. De strijd was heftig geweest bleek zoals ook bleek uit de vele opgebroken straten bij de Noordermarkt. Op bevel van de burgemeester werden de lantaarns meteen weer aangestoken en werd ook direct begonnen met het repareren van de straten. De volgende ochtend zag de Jordaan er weer als vanouds uit. De burgemeester hoopte dat hiermee het probleem was opgelost, zoals al vaker na opstootjes in de voorbije jaren, maar hij maakte zich die nacht wel zorgen, want nog nooit eerder waren de gaslantaarns door demonstranten uitgedraaid en nog nooit eerder hadden de gevechten met de politie zo lang geduurd. Daarom had hij op maandagochtend 26 juli tijdens zijn overleg met de garnizoenscommandant van Amsterdam gevraagd dat deze voldoende soldaten achter de hand zou houden voor het geval dat de politie de situatie niet aan kon. Heel duidelijk, schrijft de burgemeester, werd afgesproken dat “het gebruik van vuurwapenen niet dan in de uiterste noodzakelijkheid moest plaats hebben”.

Die maandagochtend waren er geen noemenswaardige problemen, hoewel de commandant van het politiebureau op de Noordermarkt wel aan de hoofdcommissaris doorgaf dat hij vond dat er al vroeg wel erg veel mensen op straat waren, vooral met stokken gewapende mannen in de Lindendwarsstraat. En bovendien was het zijn agenten opgevallen dat er mannen in de menigte rondliepen, die bij de agenten bekend waren, omdat ze in de afgelopen tijd al vaker betrokken waren geweest bij botsingen tussen demonstranten en politie. Dit was een verhullende manier om aan te geven dat “socialistische belhamels”, volgelingen van Domela Nieuwenhuis, zich in de mensenmassa lieten zien en horen, waar ze zoals bij eerdere gelegenheden de mensen ophitsten tegen de politie. Agenten hadden gehoord dat de demonstranten uit de Lindendwarsstraat wilden optrekken naar de Noordermarkt om daar de gebruikelijke markt op maandagochtend op zijn kop te zetten, maar de talrijke agenten wisten dat te voorkomen. De markt ging rustig door. Rond één uur 's middags lieten agenten weten dat ze in de Westerstraat gezien hadden dat kinderen stenen uit de straat haalden en in manden deden of verstopten in de schorten van vrouwen. Bovendien hadden de agenten gezien dat er veel sterke drank geschonken werd in de buurtkroegen, of tapperijen, zoals ze toen genoemd werden. Even voor drie uur ontving de burgemeester de eerste zorgelijke berichten, dat de commandant van de 5de sectie, dus de chef van het politiebureau op de Noordermarkt, versterking nodig had omdat hij de menigte, die met rode en zwarte vlaggen uit de Westerstraat naar de Noordermarkt optrok, niet meer in bedwang kon houden. Ook bouwden de demonstranten in de straten bij de Noordermarkt barricades waarop rode vlaggen wapperden. En dat alles terwijl de menigte op de wijs van de Marseillaise luidzingend het Vrijheidslied had aangeheven – Op mannen, broeders saamvereenigd; Op burgers sluit u bij ons aan; Uw smart uw lijden zij gelenigd; Ras moge 't uur der Vrijheid slaan. Het zag er volgens de commandant dreigend uit.

Er kwamen niet alleen berichten dat uit de menigte voor het politiebureau met stenen werd gegooid, maar ook zou er geschoten zijn en er waren met messen gewapende mannen gezien. Vier mensen werden gearresteerd omdat ze straatstenen in hun broekzak hadden en één had een geladen revolver. De autoriteiten waren zo bang voor acties van dominee Domela Nieuwenhuis dat toen een rechercheur die middag Domela Nieuwenhuis in de tram zag zitten in de richting van het centrum onmiddellijk opdracht werd gegeven om hem tegen te houden. Domela Nieuwenhuis was helemaal niet van plan om naar de Jordaan te gaan want hij stapte uit bij het Centraal Station waar hij de trein nam naar Haarlem om daar een voordracht te houden.

Burgemeester van Tienhoven vond de situatie ernstig genoeg om hulp te vragen van de garnizoenscommandant. Ongeveer 200 man aan cavaleristen en infanterie waren om zes uur verzameld bij de Noordermarkt, waar een detachement van de infanterie opdracht kreeg om mensen van de barricades weg te jagen. De eerste barricade die moest verdwijnen was ook de eerste die opgeworpen was, op de hoek van de 1ste Lindendwarsstraat en de Lindengracht, de barricade was nauwelijks een meter hoog, gemaakt van straatstenen en handkarren, en er wapperde een rode vlag. De menigte bij deze barricade weigerde gehoor te geven aan het bevel van de militaire commandant om de barricade vrij te maken. De soldaten werden uitgedaagd om te schieten. Volgens latere

verhalen waren de demonstranten ervan overtuigd dat de soldaten met losse flodders zouden schieten, alleen maar om bang te maken. De menigte ging niet opzij en om kwart over zes werd voor het eerst met scherp op de

barricade met infanteristen

menigte geschoten. Toen viel de eerste dode, een jonge man die met de rode vlag stond te zwaaien, een kogel recht in zijn hoofd. Een verslaggever van de Nieuwe Rotterdamsche Courant gaf een ooggetuigenverslag van de schietpartij. “De commandant stond voor zijn manschappen. Hij sommeerde de menigte nog eerst uiteen te gaan, en toen deze eisch vloekend beantwoord werd met: “Schiet maar op, als je durft!” toen sprong hij ter zijde en commandeerde “vuur”- één schot – en het was alsof een overheerschende, oppermachtige stem: stilte! had geroepen, zoo ademloos stonden allen één ondeelbaar oogenblik na dit schot. Een hartverscheurende gil van hem of haar, die getroffen was, klonk boven het hoofd der menigte, onmiddellijk gevolgd door het woedend gebrul, dat uit duizenden kelen omhoog steeg. Het was of door die gansche opeengepakte massa één rilling voer, en of zij met onweerstaanbaar geweld zou aandringen. “Vuur!” klonk het nogmaals met donderende stem. Weer een schot, weer een gil, nog eens dat steeds woester wordend gebrul. “Schiet maar toe!” gilden de wijven, die als furiën met loshangende haren nevens haar mannen stonden en de steenen naar de soldaten slingerden. Een dier projectielen kwam terecht in het portaal, waar ik mij bevond. “Schiet maar toe!” gilden de wijven en rukten zich de jakken van het lijf en sloegen de nagels in de ontbloote borsten. “Schiet maar toe, moordenaars!”. “Vuur!” klonk het. En nog deinsde het volk niet terug! Neen, telkens vielen er mee stenen, en woester werd het gebrul.”

De verslaggever van de Rotterdamse Maasbode had voor zijn krant een plattegrondje gemaakt van het gebied waar de zwaarste gevechten plaatsvonden, namelijk bij de Zaterdagse Brug en bij de Prinsensluis tussen Prinsengracht en Lindengracht. Het was op de Prinsensluis waar de dienstbode Anna Christina Jansen, die net een boodschap aan het doen was, door een kogel recht in haar voorhoofd gedood werd. Zij was het enige

plattegrond waar vooral gevochten is

vrouwelijke slachtoffer. De 18-jarige Leonard van Dijk werd met een rode vlag in de hand doodgeschoten, toen hij volgens getuigen op de eerste barricade op de hoek van de 1ste Lindendwarsstraat was gesprongen. Het tragische is dat zijn moeder, L. van Dijk-Snijder, er niets van wilde weten dat haar zoon met een rode vlag had gezwaaid, want een paar dagen later zou zij in haar rouwadvertentie schrijven, "Heden ontsliep mijn jongste Zoon Leonard van Dijk. Smartelijk is het verlies te meer, daar zij hem beschuldigen van socialistische denkbeelden, zelfs met de roode vlag geloopt te hebben, daar een ieder welke hem heeft gekend, kan aantonen dat zulks laster is en de ongelukkige als een braaf jongeling bekend stond". Ook de ouders van Hendrik Phennegers ontkenden dat hun enige zoon linkse sympathieën had, want "smartelijk is het verlies, maar berusten ons, terwijl wij overtuigd zijn, zowel als allen die hem hebben gekend, dat de ongelukkige geen socialistische denkbeelden koesterde, maar de ramp hem door nieuwsgierigheid is overkomen. Zijne bedroefde Ouders". Ook demonstrant Beuning werd met een rode vlag op een barricade doodgeschoten. Van spekslager Gerrit Riet uit de 1ste Leliedwarsstraat is bekend dat hij aan zijn buurman schoenmaker Thijssen had gevraagd of hij zin had om mee te gaan kijken naar relletjes op de Lindengracht. Vader Thijssen kon niet mee, want hij moest op zijn kleine zontje passen, zou dit zontje 70 jaar later vertellen. Een uur later werd Riet op een ladder dood thuisgebracht. In de kranten stond verder het verhaal dat agent van politie J. Korfmaker door de demonstrerende matroos W. A. Langelaan met een houten stok was gedood. Agent Korfmaker kon het ziekenhuis na behandeling weer verlaten en hoewel tientallen agenten en militairen gewond werden, is niemand van hen overleden. Langelaan werd tot acht jaar gevangenisstraf veroordeeld.

De soldaten konden zich in de nauwe straten van de Jordaan niet goed verdedigen tegen alles wat op straat, uit de ramen en van de daken naar hen werd gegooid. Ze moesten zich terugtrekken. De infanteristen kregen snel versterking van huzaren, cavaleristen en nog meer infanteristen, waarna in overleg tussen burgemeester, politie en militairen werd besloten om het gebied tussen Westerstraat, Lijnbaansgracht, Lindengracht en Prinsengracht volledig af te grendelen omdat de burgemeester wilde voorkomen dat de ongeregelheden zich over de stad zouden verspreiden.

Er stonden trouwens ook berichten in de kranten, dat niet alle bewoners van de Jordaan het eens waren met het oproer. Zo stond in De Grondwet dat de bewoners van de Willemstraat, "die als gewoonlijk door hare ordelievendheid uitblinken en waar de Willemstraters konden, stonden zij de politie bij". In het bijzonder werden Jacobus en Leendert Mens, "zonen van wijlen den z.g. koning van de Willemstraat, beter bekend als Bokkebek," geprezen. Zij zouden rode en zwarte vlaggen van demonstranten hebben afgepakt. In een ander bericht staat dat huisvrouwen, die één van de socialistische stenengooiers herkenden, hem een pak slaag hadden gegeven.

De kranten stonden later vol van berichten over bewoners die gewonden met gevaar voor eigen leven hadden geholpen, zoals de jonge heer Du Pree, sjuwerman van beroep, die op de Zaterdagse Brug een dode wegbracht waarbij hij een schot in zijn schouder opliep, of Carel Steenkamp die de gehuwde dochter van Du Pree door het gewoel naar haar ouders in de Goudsbloemstraat bracht. Op de Bloemgracht werd Steenkamp doodgeschoten. Abraham Tjaden overleed een maand later aan de schotwond die hij opgelopen had toen hij zijn zwaargewonde broer Ernst in de Boomstraat in veiligheid probeerde te brengen.

De telegrammen die de commandant van het bureau Noordermarkt die maandagmiddag naar het Hoofdbureau van Politie stuurde lezen als een oorlogsverslag.

15.00: het volk trekt met roode vlag door Westerstraat met messen gewapend. Ik heb geen volk om daar iets tegen te doen. Verzoek om versterking. Het is niet houdbaar.

16.45: men trekt met roode vlag en zingende de Marseillaise door de Jordaan. Kavallerie is ontboden.

16.48: men is bezig barricaden te maken. De roode vlag is op de Lindengracht geplaatst.

16.50: het wordt hoe langer hoe erger. De burgerij schiet op de politie en een agent heeft een belangrijke steek in de borst ontvangen.

17.26: 200 man Infanterie is op weg.

18.13: Infanterie is aangekomen en heeft Lindenstraat schoongeveegd.

18.18: twee personen door geweerkogels getroffen zijn hier (politiebureau Noordermarkt) ingebracht.

18.24: thans zijn reeds 4 zieltogenden binnengebracht. Infanterie lost salvo's.

18.28: weer 2 doden worden aangebracht.

18.33: ontbied doctors uit de buurt.

18.35: een kar waarop onbekende getal lijken wordt vervoerd, doch weet nu niet waarheen. Onder de gevallen is ook de belhamel die met de roode vlag liep.

18.47: een man die vanuit zijn raam de Infanterie met stenen wierp is in het hoofd getroffen en dood van zijn kamer per handkar aangebracht.

Om 11 uur 's avonds vonden de laatste gevechten plaats, toen demonstranten eerst gaslantaarns uitdraaiden voordat ze naar de Noordermarkt optrokken. Omdat de infanteristen in de Westerstraat niet verder konden door de aanhoudende bekogeling met stenen werd besloten om huzaren via de Anjelierstraat op de demonstranten af te sturen, maar daar werden de cavaleristen met dakpannen en bloempotten bekogeld, zodat ze zich moesten terugtrekken terwijl ze met scherp op de demonstranten schoten. Dat waren de laatste gevechten. De doden en

gewonden werden overgebracht naar het Binnengasthuis en later toen de aantallen te groot werden ook naar het Buitengasthuis.

In de vroege ochtend van 27 juli besloot de burgemeester om de garnizoenscommandant toch te vragen om ongeveer 500 soldaten gereed te houden als er op die dinsdag weer problemen zouden zijn. Ook gaf hij opdracht om die nacht “alle sporen der ongeregeldheden in de betrokken buurten op te ruimen, de bestrating te herstellen en de omgeving het gewone aanzien terug te geven”. De burgemeester stelt in zijn verslag, “de dagen na Maandag zijn gelukkig rustig voorbij gegaan”. In zijn verslag van 18 pagina’s schrijft de burgemeester slechts in een korte alinea iets over de doden en gewonden, “Ten slotte meen ik, ofschoon niemand meer en dieper dan ik kan betreuren, dat, als gevolg van de onlusten, zooveel min of meer ernstig werden gewond, enkelen als ongelukkige slachtoffers vielen, en zoo menigeen zijn schuld, misleiding of onvoorzichtigheid met den dood heeft moeten boeten, te mogen doen opmerken, dat naar mijn innige overtuiging voor den toekomst veel groter onheil is voorkomen”.

De autoriteiten wilden kennelijk zo snel mogelijk en zonder verder tumult af van de gevolgen van het Palingoproer, bang als ze waren dat de gemoederen opnieuw verhit zouden raken tijdens de komende begrafenis en daarom werd de garnizoenscommandant gevraagd om soldaten al op vrijdag 30 juli om half drie ’s nachts naar 19 strategische plaatsen in de stad te sturen. De familieleden van de demonstranten die op 26 en 27 juli waren doodgeschoten hadden opdracht gekregen om de begrafenis uit te voeren op 30 juli, de grafkisten moesten tussen 5 en 7 uur ’s ochtends bij het Binnengasthuis worden opgehaald en voor tien uur ’s ochtends moesten de ceremonies afgehandeld zijn. De begrafenis vonden tot opluchting van iedereen zonder incidenten plaats.

De gearresteerden, 22 in totaal, voornamelijk stenengooiende mannen maar ook vrouwen die van medeplichtigheid werden beschuldigd omdat ze stenen hadden aangesleept, stonden tussen 29 november en 2 december 1886 terecht voor het Gerechtshof in Amsterdam. De verdediging van de meeste arrestanten was nogal eenvoudig. Ze waren toevallig terechtgekomen tussen de politiecharges tegen de demonstranten. Sommigen zeiden dat ze de stenen van straat gooiden om te voorkomen dat mensen erover zouden struikelen. Anderen gooiden een steen terug als die voor hun voeten kwam en dat daar toevallig een agent stond was niet hun schuld. Mw. Bosman-Potters had een andere verklaring. Haar driejarig zoontje hoorde de politie hun straat in rennen. Nieuwsgierig als hij was boog hij zich uit het raam om te zien wat er gebeurde, zijn moeder was bang dat hij uit het raam zou vallen. Zij greep haar zoontje en per ongeluk stootte zij met haar arm de bloempot om en die viel op een agent. Weer een andere vrouw verdedigde zich door te zeggen dat zij op zondag 25 juli bij de Zaterdagse Brug geen stenen gegooid kon hebben, want zij ging nooit op zondag de deur uit. Advocaat-generaal mr. J. Jolles was van mening dat de gearresteerden allemaal slachtoffer waren geworden van de Socialistische Partij, die de “mensen voortdurend opzet tegen de politie en bitteren haat tegen deze gepredikt heeft”. Hoewel het om een grote groep arrestanten ging was mr. Jolles van mening dat hier toch geen sprake was van strafverzwaring want de gearresteerden vormde geen georganiseerde bende, zoals omschreven in het toen nog in Nederland geldende art. 213 van het Code Pénal uit de Napoleontische tijd. De verdedigers vroegen voor alle gearresteerden vrijspraak omdat niet bewezen kon worden dat ze stenen naar de politie gegooid hadden. Het Gerechtshof in Amsterdam deelde vonnissen uit die varieerden van negen tot dertig maanden. Vier veroordeelden, H. Faille, P. Heinsius, P. J. J. Schouten en E. W. Bredius, gingen bij de Hoge Raad in cassatie tegen dit vonnis. De Hoge Raad accepteerde het bezwaar van de veroordeelden en het verwees de zaak terug naar het Gerechtshof in Den Haag, waar de vier werden vrijgesproken, voornamelijk wegens gebrek aan bewijs. Op het verzoek aan het hof om de andere veroordeelden, van wie een aantal wegens de hoogte van hun straf nog in de gevangenis zat, ook meteen vrij te laten werd niet ingegaan. Dat was aanleiding voor de Haagsche Courant om er schande van te spreken dat mensen die veroordeeld zijn voor iets waarvoor anderen in cassatie waren vrijgesproken niet meteen gratie kregen en vrijgelaten werden. “Hetgeen hier werd medegedeeld geschiedde in Nederland in het jaar 1887”, was het chagrijnige commentaar van de Haagsche Courant.

En hoe ging het verder

Het Volkspark stond op het terrein van een verlaten kartonnagefabriek in het verlengde van de Bloemgracht aan de andere kant van de Lijnbaansgracht. De gemeentelijke autoriteiten hadden er door een ontmoedigingsbeleid voor gezorgd dat de meeste vergaderruimtes niet aan socialisten verhuurd werden. Het Volkspark was de enige plek in Amsterdam waar de Sociaal Democratische Bond nog vergaderruimte kon huren. In het gebouw was plaats voor tweeduizend mensen, maar vaak kwamen tot wel zesduizend mensen naar de socialistische dominee Ferdinand Domela Nieuwenhuis luisteren. Er waren altijd politieagenten aanwezig bij deze bijeenkomsten om de autoriteiten op de hoogte te houden van de revolutionaire uitspraken van Domela Nieuwenhuis. Dat was ook het geval op zondag 4 juli 1886 toen de socialist J. H. Geel een mislukte moordaanslag pleegde op de aanwezige commissaris van politie J. D. Stork als vergelding voor de veroordeling van Domela Nieuwenhuis wegens majesteitsschennis van koning Willem III. Het Volkspark werd in 1891 afgebroken om plaats te maken voor het Hugo de Grootplein.

Na het Palingoproer zijn overzichten gemaakt van de mensen die gedood zijn tijdens de onlusten. Er bestaan aanzienlijke verschillen tussen de overlijdensaktes van de gemeente, de geregistreerde doodsoorzaken van de overledenen, de overzichten van de politie, het patiëntenregister van het Binnengasthuis en de overzichten in de vele kranten. Een deel van die verschillen kan verklaard worden doordat achternamen op verschillende manier zijn verhaspeld. Ik heb alle namen die in de overzichten genoemd zijn met elkaar vergeleken en ik heb alleen die slachtoffers opgenomen als "bevestigde" slachtoffers als hun naam minstens onder de doodsoorzaak of in het patiëntenregister in verband gebracht wordt met het Palingoproer. In het hieronder geplaatste overzicht zijn de namen opgenomen van deze 26 bevestigde slachtoffers van het Palingoproer en met een kruisje is aangegeven waar hun overlijden is genoemd. In het overzicht van de politie staan alleen de namen van de doden die op 30 juli begraven moesten worden. Mensen, die aan verwondingen later zijn overleden staan er dus niet in. In het overzicht van de Doodsoorzaken van de gemeente Amsterdam zijn de doden op 26 en 27 juli omschreven met vulnus sclopetarium of aangeschoten kogelwond in een volksoploop op straat, mensen die op latere datum zijn overleden hebben vaak een meer verhullende doodsoorzaak als septichaemie op hun document staan. De namen zijn geschreven zoals deze op de overlijdensakte vermeld zijn. In sommige kranten staat dat er wel 80 doden zijn gevallen. Dit aantal is heel onwaarschijnlijk want tussen 25 juli en 31 december 1886 zijn niet zo veel mensen in Amsterdam aan gewelddadigheden overleden. In de overzichten van de kranten staan veel meer namen van slachtoffers, onder wie Brandsma, Haly, Helman, Illebrands, Meijer, Paters, Penning, Versteeg en Weerman. In sommige gevallen is er duidelijk sprake van schrijffouten, zoals Phennegers in plaats van Pfenniger, Illebrands en niet Ehlebracht, of Helman voor Uelman. In andere gevallen is informatie kennelijk niet goed overgenomen, zoals bij Brandsma en Weerman, die beiden al begin juli in het Binnengasthuis waren opgenomen en daar wel op 27 juli zijn overleden, maar aan de phthisis.

overzicht van de slachtoffers van het Palingoproer						
naam		leeftijd	adres	bron		
achternaam	voornaam			overlijdensdatum; akte nummer	politie- overzicht	patiënten- register BG
1	Bakker	Leendert	45 Nieuwmarkt 17	23 september; 7544		x
2	Barens	Hendrik W.	21 Rapenburg 44	26 juli; 5988	x	x
3	Beuning	Jan J. A.	45 Baangracht 204	28 juli; 5946	x	x
4	Draijer	Christiaan R.	59 Heemskerkstraat 32	11 augustus; 6344		x
5	Duijff	Rutgerus	57 Haarlemmerstraat 62	5 augustus; 6142		x
6	Dijk	Leonard van	18 Anjelierstraat 42	26 juli; 5934	x	x
7	Ehlebracht	Johan	26 St Nicolaasstraat 34	27 juli; 5942	x	x
8	Gorter	Lambertus	19 Prinsengracht 94	28 juli; 5924		x
9	Greuter	Gerardus	27 Palmstraat 53	26 juli; 5923	x	x
10	Helsloot	Willebrordus	17 Rozengracht 28	27 juli; 5948	x	x
11	Jansens	Anna C.	30 Lijnbaansgracht 30	27 juli; 5986	x	x
12	Koerts	Herman	15 Marnixstraat 58	26 juli; 5928	x	x
13	Munster	Willem van	18 Oostenburgersvoorstraat 32	27 juli; 5949	x	x
14	Pakkoo	Abraham A.	47 Passeerderstraat 43	26 juli; 5932	x	x
15	Penning	Johannes	40 Schoutensteeg 9	27 juli; 5947	x	x
16	Petersen	Thijs	30 Laagte Kadijk 34	26 juli; 5984	x	x
17	Pfenniger	Hendrik W.	30 Marnixstraat 18	26 juli; 5931	x	x
18	Pijn	Johannes	61 2e Looiersdwarstraat 7	26 juli; 5927	x	x
19	Riet	Gerrit	26 1e Leliedwarstraat 9	27 juli; 5950	x	x
20	Steenkamp	Carel L.	22 Bloemgracht 114	26 juli; 5933	x	x
21	Tjaden	Abraham	18 Westerstraat 179	20 augustus; 6541		x
22	Tjaden	Ernst H.	21 Westerstraat 179	27 juli; 5944	x	x
23	Uelman	Johannes F. A.	18 Suikerbakkersteeg 2	26 juli; 5925	x	x
24	Vliet	Johannes H. van der	23 2de Weteringdwarstraat 56	26 juli; 5930	x	x
25	Wesselsz	Cornelis J.	26 1e Goudsbloemdwarstraat 18	26 juli; 5926	x	x
26	Witte	Bernard H.	35 3e Goudsbloemdwarstraat 6	26 juli; 5929	x	x

Uit krantenverslagen uit die tijd blijkt duidelijk dat de helft van de slachtoffers is gevallen onder voorbijgangers en toeschouwers, die weinig met het Palingoproer te maken hadden, terwijl sommigen zijn gedood, terwijl ze in huis aan tafel zaten. Een klein deel van de overledenen was socialist.

In de jaren na het Palingoproer was er een felle discussie over wie verantwoordelijk gesteld moest worden voor het Palingoproer. In de conservatieve De Grondwet staat dat "Het zaad door de socialistische opruiers zoo lang ongehinderd uitgestrooid en door onze zoogenaamde persvrijheid gekweekt en gekoesterd, heeft eindelijk zijn vruchten gedragen. De geest van verzet tegen de politie, de socialistische waanzin deed het overige". De rechtsconservatieve kranten met De Tijd voorop legden de verantwoordelijkheid bij de "socialen" en vooral bij de volgelingen van Domela Nieuwenhuis, die de revolutie verkondigde. Aan de linkerkant werd de schuld gelegd bij de onderdrukkers van de arbeiders, die onder slechte omstandigheden moesten leven. De SDB van Domela Nieuwenhuis en ook andere socialisten wilden niets met het Palingoproer te maken hebben. Zij veroordeelden de rellen, waarbij ze wel opmerkten dat de mensen in opstand waren gekomen tegen hun barre leefomstandigheden. Opvallend is dat Domela Nieuwenhuis op de maandag van het Palingoproer gewoon in de tram door de stad reed op weg naar het Centraal Station zonder dat hij bij het oproer ging kijken. In politierapporten staat wel dat bekende socialisten bij het oproer aanwezig waren, maar nergens blijkt uit dat zij een leidinggevende rol speelden bij het oproer. In een verslag staat, "Opmerkelijk veel Amsterdamsche socialisten blikten later terug op de bloedige maandag waarop zij, geheel toevallig en zonder ook maar iets met het oproer van doen te hebben, in het strijdgewoel terecht zouden zijn gekomen". In het Algemeen Handelsblad staat dat de krant niet begrijpt wat de aanleiding was van zoveel verbittering tegen de politie, want "De grachten, straten en dwarsstraten zien er inzonderheid voor uit een volksbuurt, welvarend uit. De huizen zijn in doorslag goed onderhouden; er hangen knappe gordijnen; op talrijke plaatsen prijkt een bloemetje; de kleding is zindelijk". Anderen hebben zich afgevraagd of het verstandig is geweest dat de vier politieagenten bij het begin van het palingtrekken meteen de confrontatie met de opgewonden menigte waren aangegaan door het touw over de gracht los te snijden, waardoor een klein meisje werd geraakt en de menigte nog bozer werd. Oud-commissaris van politie Joop van Riessen zou 125 jaar na het Palingoproer zeggen dat de politie tegenwoordig minder confronterend zou zijn opgetreden.

De agenten van politie, afhankelijk van hun rang, die betrokken waren geweest bij het Palingoproer, kregen een beloning van de gemeente. Een agent fl. 20, brigadier fl. 25 en inspecteur fl. 30, en het dubbele als ze tijdens de acties gewond waren. Het Recht voor Allen, partijorgaan van de Sociaal Democratische Partij, gaf als commentaar "zoo wil men de politie lekker maken om er vooral goed op in te hakken".

Het politiebureau van de 5de sectie stond op de Noordermarkt 26. Dit gebouw is enige jaren geleden verbouwd tot een appartementencomplex.

De Prinsensluis is nooit, zoals de naam doet vermoeden, een sluis geweest. Het is een brug.

De Lindengracht is in 1895 gedempt. De Zaterdagse Brug bestaat niet meer.

Het Vrijheidslied, op de wijs van de Marseillaise, was in 1871 in Amsterdam geschreven door P. J. Luitink.

In het hoofdgebouw van de Nederlandse Bank aan de Oude Turfmarkt zit nu het Allard Pierson Museum.

De Sociaal Democratische Bond van Domela Nieuwenhuis nam in 1894 de naam aan van Socialistenbond en in 1900 ging de SDB op in de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij, de SDAP.

De laatste gewonden van het Palingoproer, Johannes van Dam en Louis Weinberg, mochten op 21 februari 1887 het ziekenhuis verlaten.

bronnen

Algemeen Handelsblad, 26 juli 1886, p. 1; 27 juli 1886, p. 1; 28 juli 1886, p. 1; 29 juli 1886, p. 1

Amsterdamsche Doodsoorzaken, patiënteninformatie van Willvlas

De Grondwet, 29 juli 1886, p. 1, 2

De Standaard, 28 juli 1886, p.1; 30 november 1886, p.2

De Tijd, 27 juli 1886, p. 2; 28 juli 1886, p. 1; 30 juli 1886, p. 2, 3

Haagsche Courant, 1 februari 1887, p. 2; 23 februari 1887, p. 2; 15 maart 1887, p. 2; 6 mei 1887, p. 3; 13 mei 1887, p. 2; 3 juni 1887, p. 1

Het Nieuws van den Dag, 27 juli 1886, p. 2; 28 juli 1886, p. 6; 29 juli 1886, p. 2, 6; 30 juli 1886, p. 1; 31 juli 1886, p. 2; 2 augustus 1886, p. 2

Het Paleis van Justitie, Populair Weekblad voor binnen- en buitenlandsche rechtspleging, 6 december 1886, p. 1

Het Palingoproer, Martin Schouten, Gibbon Uitgeefagentschap, Amsterdam, 2012, ISBN 9789491363047

Javabode, 18 april 1887, p. 5

Jordaanmuseum: Argus, humoristisch en satirisch weekblad 1886, voorpagina

Maasbode, 30 juli 1886, p. 2

Notitie van burgemeester G. van Tienhoven aan de gemeenteraad, 11 januari 1887

Recht voor Allen, 15 december 1886, p. 2

Rotterdamsch Nieuwsblad, 3 augustus 1886, p. 1; 13 december 1886, p. 2

Stadsarchief Amsterdam, Alex van Reenen

Stadsarchief Amsterdam: Beeldbank

Stadsarchief Amsterdam: doodsoorzaken van 25 juli – 31 december 1886, de series BSDA 00064 en 00065

Stadsarchief Amsterdam: Politierapporten, Archiefbank 5182, inventaris 5113, en 5225, inventaris 759 en 2715

Stadsarchief Amsterdam: Patiëntenregister Binnengasthuis, PARA00160000201-7

Stamboom Fontijn: Christiaan R. Draijer1827-1886

Waarachtige volksvrienden, De vroege socialistische beweging in Amsterdam, 1848-1894, D. Bos, p. 207-221, Amsterdam, 2001, in eigen beheer uitgegeven

<http://genver.nl/nh/bs0363o.htm>: alle overlijdensakten van Amsterdam van 25 juli – 31 december 1886

www.onsamsterdam.nl/nieuws/1127-palingoproer-van-125-jaar-geleden-as-zondag-2-oktober-herdacht

www.onsamsterdam.nl/nieuws/1949?start=10

www.tussentaalenbeeld.nl/A60NF.htm